

УДК 343.846

Н.В. КОЛОМІЄЦЬ, канд. юрид. наук,
Чернігівський державний інститут економіки
і управління

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ЗАМІНИ НЕВІДБУТОЇ ЧАСТИНИ ПОКАРАННЯ БІЛЬШ М'ЯКИМ

Ключові слова: правовий аналіз, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, засуджені, виправлення, заохочення

Стриманню злочинності у нових соціально-економічних умовах в Україні продовжує приділятися значна увага. Ідеологічні засади та політичні умови, що склались змушують державну владу вести пошук оновлених форм запобіжної діяльності з урахуванням наукових досягнень, а також вітчизняного і зарубіжного позитивного досвіду.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на важливі проблем законодавчої та правозастосовної практики індивідуалізації кримінального покарання, яке досягається у тому числі заміною невідбутої частини покарання більш м'яким. Застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким у порядку кримінально-виконавчого заохочення є одним із засобів індивідуалізації кримінального покарання у період його відбування і слугує досягненню мети покарання. Відповідно до ч.2 ст.50 КК України, «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» [1].

Даною статтею ми розпочинаємо серію публікацій, які будуть присвячені правовому аналізу проблем застосування такого інституту, як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

Питання кримінально-виконавчого права були і є у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, таких як: В.А. Бадира, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьова, В.О. Глушков, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб,

В.О. Корчинський, О.В. Лисодед, Р.М. Підви-соцький, В.М. Романов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, С.В. Царюк, Ю.В. Шинкарьов, І.С. Яковець та ін.

Відзначаючи належне їх внеску в розробку різних аспектів процесу виконання кримінальних покарань, слід зазначити, що більшість з наукових праць стосуються порядку виконання і умовам відбування окремих покарань. Тоді як проблеми застосування такого інституту, як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, залишилися поза увагою вчених пенітенціаріїв.

Досягнення цілей покарання можливе за рахунок реалізації принципу індивідуалізації покарання. Індивідуалізація покарання, як зазначає М.О. Шнейдер є відповідністю покарання небезпеці злочинця, що визначається не тільки характером злочину, а й особливостями його вчинення, а також особою злочинця і ступенем його вини [2, с.17]. Індивідуалізація покарання з одного боку припускає, призначення справедливого покарання, співрозмірного тяжкості злочину і суспільній небезпеці особи винного, а з іншого, – визначення покарання, яке максимально б сприяло досягненню цілей покарання [3, с.75].

Означений принцип діє як при призначенні покарання так і в стадії його виконання [4, с.11; 5, с.8].

Індивідуалізація виконання (відбування) покарання має дещо інші цілі, тобто – прискорення досягнення мети покарання. Її реалізація можлива в межах виконання призначеного судом покарання. Наприклад, умови відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк залежно від їх поведінки, ставлення до праці та навчання можуть змінюватися в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду (ч.1 ст.100 КВК України). Також одним із видів прояву індивідуалізації покарання в процесі його виконання є заміна одного виду покарання іншим, що тягне зміну (як правило покращення) правового становища засудженого. Підставою такої заміни покарання в процесі його виконання може бути як певна посткримінальна поведінка [6, с.8–22] самого засудженого, так і обставини, не пов'язані з

нею (наприклад, зміна статусу особи у зв'язку з вагітністю, втратою працездатності).

Сутність заміни невідбутої частини покарання більш м'яким полягає у заміні призначеного судом покарання в якості заохочення за позитивну поведінку засудженого. Її соціально-правовий сенс полягає у підвищенні гарантій досягнення мети покарання шляхом стимулювання позитивної поведінки засудженого. Ю.М. Ткачевський стверджує, що заміна покарання більш м'яким є своєрідним заохоченням досягнутих засудженим позитивних успіхів [7, с.93]. В.О. Елеонський відносив заміну невідбутої частини покарання більш м'яким до заохочувальних норм кримінального права, призначених для стимулювання виправлення засуджених [8, с.93]. Проте, серед вчених існують думки, що через первинність результату, що виявляється у достроковому досягненні цілей покарання, не можна вважати заміну невідбутої частини покарання більш м'яким заходом заохочення [9, с.23–24]. Вказана точка зору має право на існування, хоча й виглядає дещо не обгрунтованою.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким у порядку кримінально-правового заохочення передбачена ст.82 КК України. Стаття 130 КВК України заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відносить до заходів заохочення, що застосовуються до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Закріплення на законодавчому рівні правил заміни невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання свідчить не лише про гуманне ставлення держави до засуджених, а також про економію кримінальних репресій. Остання властивість у сучасних складних соціально-економічних умовах і положенні кримінально-виконавчої системи набуває важливого значення [10, с.31].

Аналізуючи заохочувальні норми кримінального законодавства, можна стверджувати, що діючий КК України у ст.82 передбачає три види заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, що може застосовуватися до засудженого у процесі відбування покарання у виправній колонії.

Особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинна перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання [1].

Метою нашої статті є спроба здійснення правового аналізу поняття «заміна невідбутої частини покарання більш м'яким».

Визначення «заміна невідбутої частини покарання більш м'яким» не міститься у жодному законодавчому акті, хоча досить часто зустрічається у КК України, КВК України, КПК України та інших нормативно-правових актах. У юридичній літературі існують різні погляди на визначення даного поняття. Наприклад, І.А. Тарханов визначає заміну покарання як кримінально-правову міру його індивідуалізації в процесі виконання вироку, яка полягає у зміні судом виду кримінального по-

карання з метою активізації процесу виправлення засудженого або попередження зміцнення в його свідомості й уяві інших громадян почуття безкарності за вчинений злочин [11, с.283]. Аналіз запропонованого визначення показує, що у такому варіанті «заміна невідбутої частини покарання більш м'яким» виступає як інструмент досягнення мети покарання – виправлення і запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

А.В. Жуков пропонує розглядати інститут заміни покарання в широкому і вузькому сенсі. Заміна покарання в широкому сенсі трактується ним як сукупність кримінально-правових норм, які передбачають можливість зміни встановленого в санкції статті КК за вчинене діяння виду покарання як при його призначенні, так і в процесі виконання покарання. Заміна покарання у вузькому сенсі трактується як сукупність норм кримінального права, які регламентують підстави, правові умови і порядок зміни судом виду покарання в процесі його виконання з метою стимулювання засуджених до сумлінної поведінки при відбуванні призначеного судом покарання [12, с.7–8].

Дане визначення, на нашу думку, також не позбавлене недоліків. Адже нами вже згадувалось положення ст.130 КВК України, яке відносить «заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» до заходів заохочення, що застосовуються до засуджених. Отже, така заміна застосовується не лише з метою стимулювання сумлінної поведінки, а як наслідок такої поведінки. З цього приводу влучно відмічає Ю.М. Ткачевський, зазначаючи, що на практиці склалась тенденція заміни невідбутої частини покарання іншим більш м'яким у тих випадках, коли засуджені твердо стали на шлях виправлення, але до кінця не виправились. Тобто, такі засуджені повинні відчувати на собі у подальшому виправний вплив. Але виконання цього завдання можливе у процесі відбування іншого, більш м'якого виду покарання. Така заміна є виявом довіри до засудженого, своєрідним *заохоченням досягнутих результатів* (курсив наш – Н.К.) [13, с.88].

Відмінність заміни невідбутої частини покарання більш м'яким від умовно-дострокового звільнення полягає у об'ємі наданих пільг, адже

на відміну від умовно-дострокового звільнення при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким, засуджений продовжує відбувати покарання хоча й більш м'яке. Відповідно, такий інститут повинен застосовуватись до осіб, які ще потребують, після звільнення, певного карально-виховного впливу. О.С. Міхлін наголошував на невідповідності правових умов при застосуванні означених інститутів, що потребує удосконалення [14, с.78–79].

Однак в юридичній літературі з цього приводу точиться певна дискусія, як вже згадувалось, ст.82 КК України визначає дві обставини за яких можлива заміна невідбутої частини покарання більш м'яким – це твердо стати на шлях виправлення і відбутти визначену законом частину строку покарання. Вчені тлумачать ці обставини по-різному. Одні називали ці обставини умовами і вважали, що підставою для застосування заміни покарання більш м'яким є наявність двох умов в їх сукупності [15, с.182]. Інші розглядали кожну з названих обставин як окрему підставу, стверджуючи, що підставами для застосування заміни є виправлення засудженого і відбуття ним встановленої законом частини строку покарання [16, с. 379; 17, с.286–290].

Були й такі позиції вчених, зокрема С.Я. Улицький стверджував, що заміну покарання більш м'яким «...доцільно застосовувати, коли подальша ізоляція засудженого вже не потрібна, а застосування покарання іншого виду обумовлюється завданнями загального попередження злочинності або (і) коли такого засудженого з наступним застосуванням покарання, не пов'язаного з ізоляцією, необхідно ще перевиховувати» [18, с.17]. В.І. Пінчук і М.І. Царьов вважають, що заміну покарання необхідно застосовувати тоді, коли колишня діяльність і особисті якості засудженого свідчать про необхідність подальшого контролю за його поведінкою [19, с.29].

Ю.М. Ткачевський, наприклад, вважає, що вимоги відбуття засудженим визначеної частини строку призначеного йому покарання, однаково як і вимога виправлення переслідує досягнення цілей покарання. Завданням першого із них є покарання винного і загальне попередження, другого – спеціальне попере-

дження. І, відповідно, вимоги, що розглядаються є лише різними підставами застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання [20, с.90].

У теорії кримінального права вироблене наступне поняття «заміни покарання більш м'яким», що представляє собою сукупність кримінально-правових норм, на підставі яких в процесі виконання покарання (відбування засудженим) суд остаточно і безумовно замінює раніше призначене винному вироком основне покарання (повна заміна) чи невідбуту його частину (часткова заміна) іншим менш суворим основним видом покарання» [21, с.72–73].

Проте, зазначене визначення відображає лише кримінально-правове значення заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, залишаючи поза увагою кримінально-виконавчий аспект. Проаналізувавши запропоновані визначення, ми пропонуємо таке визначення заміни невідбутої частини покарання більш м'яким: це сукупність кримінально-правових і кримінально-виконавчих норм, на підставі яких в процесі виконання-відбування покарання суд за поданням адміністрації місця відбування покарання замінює невідбуту частину покарання іншим менш суворим покаранням.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким є складним багатоцільовим інститутом. Його наявність покликана стимулювати процес виправлення засуджених в місцях позбавлення волі, забезпечити закріплення і розвиток результатів їх виправлення при відбуванні більш м'якого покарання, призначеного у порядку заміни. В кінцевому результаті заміна покликана сприяти превентивним цілям покарання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Шнейдер М. А. Назначение наказания по советскому уголовному праву : лекция для студ. ВЮЗИ / М. А. Шнейдер. – М. : ВЮЗИ 1957. – 104 с.
3. Мельникова Ю. Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказа-

ния / Ю. Б. Мельникова. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 120 с.

4. Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве / И. И. Карпец. – М. : Госюриздат, 1961. – 152 с.

5. Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве : автореф. дис. соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. И. Карпец. – Л., 1968. – 31 с.

6. Сабитов Р. А. Посткриминальное поведение (понятие, регулирование, последствия) / Р. А. Сабитов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1985. – 193 с.

7. Ткачевский Ю. М. Досрочное освобождение от наказания / Ю. М. Ткачевский. – М. : Госюриздат, 1962. – 136 с.

8. Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел : учеб. пособие / В. А. Елеонский. – Хабаровск : Изд-во Хабаровск. ВШ МВД СССР, 1984. – 108 с.

9. Яковець І. С. Умовно-досрокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія / І. С. Яковець. – М. : PRI, 2012. – 212 с.

10. Ткачевский Ю. М. Реформа исправительно-трудового права / Ю. М. Ткачевский // Вестник МГУ. Сер. 11 Право. – 1993. – № 3. – С. 31–38.

11. Тарханов И. А. Поощрение позитивного поведения и его реализация в уголовном праве (вопросы теории, нормотворчества и правоприменения): дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / И. А. Тарханов. – Казань, 2002. – 458 с.

12. Жуков А. В. Замена наказания в уголовном праве России: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Жуков. – Самара, 2002. – 254 с.

13. Ткачевский Ю. М. Замена неотбытой части наказания более мягким / Ю. М. Ткачевский // Правоведение. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1981. – № 3. – С. 87–91.

14. Михлин А. С. Некоторые правовые проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания / А. С. Михлин // Труды ВНИИ МВД СССР. – 1976. – № 40. – С. 70–80.

15. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / Антонов Н. Ф., Бажанов М. И., Брагин Я. М., Василенко В. И. и др. ; отв. ред. Зайчук В. И. – Киев : Политиздат Украины, 1978. – 684 с.

16. Советское уголовное право. Общая часть : учебник / Гальперин И. М., Дурманов Н. Д., Карпец И. И., Кригер Г. А., и др. ; под ред.: Дурманов Н. Д., Кригер Г. А., Кудрявцев В. Н., Меньшагин В. Д. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1974. – 445 с.

17. Советское уголовное право. Часть общая : учеб. пособие / Александров Ю. В., Володько Н. В., Куц Н. Т., Смирнов Е. А., и др. ; под ред.: Смирнов Е. А., Якупов А. Ш. – Киев : Изд-во КВШ МВД СССР, 1973. – 305 с.

18. Улицкий С. Я. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению сво-

боды и замена им наказания более мягким : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С. Я. Улицкий. – Алма-Ата, 1964. – 20 с.

19. Пинчук В. И. Вопросы уголовного права и процесса при исполнении приговора / В. И. Пинчук, М. И. Царев. – М. : Высшая шк. МООН РСФСР, 1966. – 70 с.

20. Ткачевский Ю. М. Освобождение от отбывания наказания / Ю. М. Ткачевский. – М. : Юрид. лит., 1970. – 240 с.

21. Герасименко В. П. Замена наказания більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Герасименко. – Х., 2007. – 213 с.

Коломієць Н. В. Правовий аналіз поняття заміни невідбутої частини покарання більш м'яким / Н. В. Коломієць // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 254–258 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_45.pdf

Здійснена спроба правового аналізу поняття «заміна невідбутої частини покарання більш м'яким» з позиції кримінально-виконавчого права. Встановлено, що заміна невідбутої частини покарання більш м'яким складний і багатоцільовий інститут. Його наявність покликана стимулювати процес виправлення засуджених в місцях позбавлення волі, забезпечити закріплення і розвиток результатів їх виправлення при відбуванні більш м'якого покарання, призначеного у порядку заміни. В кінцевому результаті заміна покликана сприяти превентивним цілям покарання.

Коломієць Н.В. Правовой анализ понятия замены неотбытой части наказания более мягким

Предпринята попытка правового анализа понятия «замена неотбытой части наказания более мягким» с позиции уголовно-исполнительного права. Установлено, что замена неотбытой части наказания более мягким сложный и многоцелевой институт. Его наличие призвано стимулировать процесс исправления осужденных в местах лишения свободы, обеспечить закрепление и развитие результатов их исправления при отбывании более мягкого наказания, назначенного в порядке замены. В конечном результате замена призвана способствовать превентивным целям наказания.

Kolomiets N.V. Legal Analysis of the Concept Replacing the Unserved Part of a More Lenient Punishment

Is an attempt to analyze the legal concept of «the replacing of the unserved part of the punishment for a more lenient one» from the standpoint of penal law. It was established that the replacing of the unserved part of the punishment for a more lenient one is a complicated multi-aimed institute. It has to stimulate the process of reforming the prisoners in prisons, to ensure the consolidations and the development of the results of their reforming while serving more lenient sentence imposed as a replacement. Finally the replacement is intended to promote preventive goals of punishment.